

ПРОБЛЕМИ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО СУПРОВОДУ ВЧИТЕЛЕМ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

О. Л. Мерзлякова

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
вул. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, Україна.

E-mail: olena.merzliakova@gmail.com

Розглянуто проблеми психодіагностичного супроводу вчителем професійного самовизначення особистості старшокласника. Окрема увага приділено діагностиці усталених схем мислення молодої людини, які сприяють або не сприяють суб'єктності професійного вибору учня. Запропоновано авторську методику експрес-діагностики ключових установок мислення людини.

Ключові слова: професійне самовизначення, психодіагностика, установки мислення.

ПРОБЛЕМЫ ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ УЧИТЕЛЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Е. Л. Мерзлякова

Институт педагогического образования и образования взрослых
ул. Берлинского, 9, г. Киев, 04060, Украина.

E-mail: olena.merzliakova@gmail.com

Рассмотрены проблемы психодиагностического сопровождения учителем профессионального самоопределения личности старшеклассника. Отдельное внимание уделяется диагностике устоявшихся схем мышления человека, которые способствуют или не способствуют субъектности профессионального выбора ученика. Предложено авторскую методику экспресс-диагностики ключевых установок мышления человека.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, психодиагностика, установки мышления.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Профорієнтаційний супровід професійного самовизначення сучасних школярів є відомим і невідомим одночасно. Відомим, оскільки ця тема постійно хвилює науковців і практиків психолого-педагогічної галузі: адже вибір випускником школи успішної професії та подальше опанування її складає найважливіший інтегрований результат зусиль педагогів, вихователів, шкільних психологів та інших освітян. Сучасні українські дослідники – Є. Єгорова, Н. Литвинова, І. Маноха, М. Папуча, Н. Побірченко, В. Рибалка, В. Синявський, Б. Федоришин та ін. – розуміють професійне самовизначення як діяльнісний прояв свідомого суб'єкта, що здійснює життєво важливий вибір.

І все ж таки профорієнтаційний напрямок є маловідомим, оскільки мало прогнозованою і непередбачуваною є вся наша загальна життєдіяльність – соціальна, політична, економічна, тощо. Змінюється не лише світ професій, зміню-

ється весь зміст стратегій профорієнтації, адаптації, творчої розбудови власної професійної ситуації кожною особистістю. Сучасним школярам, випускникам навчальних закладів дуже складно зробити свій власний професійний вибір, оскільки і кількість можливих виборів постійно зростає, і подальші альтернативи професійної діяльності є дещо розпливчастими. І тому сучасний старшокласник дуже потребує грамотної профорієнтаційної допомоги.

Крім того, все помітнішою стає інша проблема у просторі взаємодії «вчитель-учень», яку виклав С. Кульневич в передмові до своєї практичної програми, спрямованої на надання допомоги старшокласникам та студентам початкових курсів у професійному самовизначенні «Менеджмент професійного самовизначення» [1]. Автор зазначає, що конфлікт між традиційно жорсткою (формальною) системою керування освітою та неформальним самовихованням (самоуправлінням, самоорганізацією) зайшов настільки далеко, що більшість вчителів відмовляються від ролі «управлінців», тобто з професійних вмінь вчителя активно витісняються вміння бути вихователем. Найбільш яскраво, за думкою С. Кульневича, це спостерігається у сфері підготовки молоді до вибору професії. Проводячи ретельний аналіз профорієнтації попередніх, радянських, років, автор пояснює невисоку, на його думку, ефективність радянської системи профорієнтації «ідеологічною ірреальністю мети: виховати наступне покоління готовим до вибору тих професій, які потрібні виробництву, а не певному старшокласнику». Змінилася загальна ідеологія та освітянська парадигма, та система підготовки молоді до професійного самовизначення, на думку С. Кульневича, залишається все рівно незадовільною. Автор пов'язує це із збереженням тоталітарних традицій в управлінні пострадянською державою та породженою ним монополістичною формою капіталізму. «Вибір професій, тобто професійне самовизначення – зазначає автор, – відбувається за принципом домінуючих зв'язків та грошового потенціалу, необхідних при влаштуванні практично на будь-яке робоче чи навчальне місце. Та в цих умовах молодіжна потреба у самовизначенні не відмирає, а залишається не задіяною

На нашу думку, допомогу щодо життєвого та професійного самовизначення старшокласникові може надати людина, яка знаходиться з ним в безпосередньому повсякденному контакті – вчитель, класний керівник. На жаль, в більшості випадків педагоги не забезпечені належним чином тими засобами, методиками і інформаційними матеріалами, які необхідні для профорієнтаційної діяльності. Крім того, не завжди вчителі вважають за необхідне застосовувати у власній педагогічній практиці профорієнтаційний напрямок. Метою публікації є окреслення доступних для вчителя методів психодіагностичного супроводу старшокласника, що не потребують професійних знань психолога-профорієнтатора.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. При всьому розмаїтті можливих методів супроводу професійного самовизначення їх можливо класифікувати за двома ключовими параметрами – рівень усвідомлення оптантом самого себе та власної життєвої ситуації та рівень його активності. Відобразимо це графічно на схемі, де вертикальна вісь демонструє рівень усвідомлення люди-

ною її життєвих сенсів, цінностей, цілей та задач професійної самореалізації, а горизонтальна вісь відображує рівень її активності у досягненні поставлених завдань.

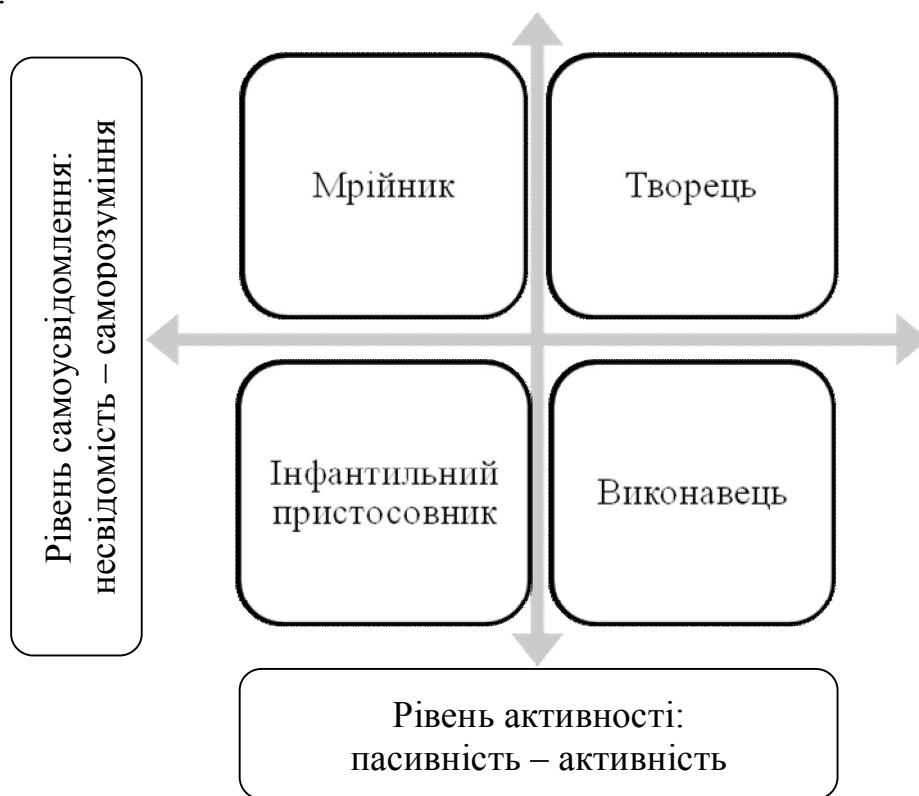

Рисунок 1 – Схема суб'єктності людини в професійному самовизначенні

Рисунок 1 наочно демонструє, що найменш готовий до свідомого професійного самовизначення учень з низьким рівнем саморозуміння та таким же низьким рівнем активності. На схемі цей тип позначено як «Інфантильний пристосовник». Таку молоду людину перш за все турбує питання знаходження такої роботи, де при мінімальній особистісній напрузі можлива максимальна матеріальна винагорода. Як правило, бажаний тип діяльності вона знаходить або у кримінальних структурах, або у нечистоюплотній сфері обслуговування, або, як це не дивно, у такій же нечистоюплотній атмосфері державних структур. Інший варіант – це «тепле місце» в якійсь дуже зарегламентованій організації, де людина знаходиться протягом робочого часу, витрачаючи при цьому мінімум власних сил та енергії. Девіз таких працівників – якщо ви вважаєте, що ви мені сплачуєте, то вважайте, що я працюю. Такого працівника навряд чи турбують питання професійної самореалізації, він скоріш шукає «місце під сонцем». Консультувати таку молоду людину достатньо складно, тому що частіш за все вона має мало усвідомлювану внутрішню установку «мені всі винні». І перше, що доцільно зробити вчителю – це передати учневі відповідальність за його життєву позицію, за професійний вибір, за подальшу самореалізацію в площині цього вибору.

Учня, який вважає, що добре розуміє себе, але не докладає необхідних зусиль для реалізації цього розуміння в площині професійної діяльності, можна

назвати мрійником. Такий стан притаманний багатьом у підлітковому віці, коли у власній уяві молода людина переживає безліч варіантів професійної самореалізації, та не поспішає робити реальні кроки для реалізації певного варіанту на практиці. Ігор Кон назвав таке зволікання з життєвим та професійним вибором у юнацькому віці «мораторій на дитинство». На жаль, інколи таке відтягування усвідомленого вибору спостерігається й серед дорослих за віком людей. Найчастіше вони пояснюють власну нерішучість недосконалістю, бездуховністю, несправедливістю оточуючого світу. Такі люди часто знаходять сенс власного життя в діяльності різноманітних релігійних і неорелігійних угруповань. Консультавання щодо професійного самовизначення цієї категорії опитантів скоріш переходить в площину екзистенційно-кризового консультування. При цьому важливо пам'ятати – немає і не може бути такої методики, яка надасть людині готову відповідь про сенс її життя, ключові цілі її професійної діяльності. Знаходження відповідей на ці питання – життєвий виклик самої людини. Людина ж, яка ігнорує такий виклик – може опинитись в наступній категорії, позначеній на схемі як «Виконавець».

Люди, які мають достатньо високу професійну активність і яка одночасно мало пов'язана з їх особистісними життєвими смислами через низьке усвідомлення останніх – можливо, це найяскравіша характеристика працівників радянського періоду. Віднаходження персональних смислів в той час було неактуальним, оскільки всі були будівниками комунізму, невтомними реалізаторами партійних завдань та планів п'ятирічок. Все, що вимагалось від профорієнтаторів – це віднайти, в якому саме місці економічно-виробничої сфери людина буде працювати найбільш ефективно на благо всієї системи. Все індивідуальне було підпорядковане колективному, найбільшою цінністю декларувалось служіння суспільству та його керівникам. Всі профорієнтаційні методики, розроблені в той період, підпорядковані цим завданням – дібрати на кожну ланку виробничої діяльності найбільш відповідного працівника з урахуванням його природних талантів, наявних здібностей та вмінь, надбаного досвіду. Тобто по суті це була не стільки усвідомлене професійне самовизначення самої людини, скільки «вписування» її в стабільну систему виробничих відносин. Якщо питання професійного самовизначення постає перед юною особистістю, яка ще не має власного досвіду професійної діяльності, допомога консультанта щодо окреслення її потенційних професійних можливостей є доречною і актуальною. Та навіть в цьому випадку важливо допомогти молодій людині зрозуміти не тільки те, що вона може, а й те, чого хоче, до чого прагне, в чому може знайти задоволення від професійної діяльності. Можливий алгоритм такого консультування запропонований в авторському виданні «Методики професійного визначення» [2].

Розуміння людиною власного природного потенціалу та усвідомлення життєвих цілей і цінностей, що знаходяться у гармонії з цим потенціалом, надають їй змогу знайти, вибудувати персональний життєвий смисл. Саме тоді стиль професійної діяльності можна позначити як «Творець», остання категорія на нашій схемі. Психологічний супровід професійного самовизначення такої

особистості не обмежений виявленням її обдарувань, професійних вмінь та надбаних компетенцій. Найбільш важливим постає акцентування уваги на її життєвих викликах, на тих парадоксальностях її взаємовідносин зі світом, які дали поштовх для подальшого професійного самовизначення у дорослому віці. Вивести людину на рефлексивне розуміння самого себе й актуальної життєвої ситуації можливо за допомогою спеціалізованих рефлексивних тренінгів, співбесід-діалогів. Не останню роль в цьому процесі відіграє звичні алгоритми мислення людини. Саме на цьому аспекті зупинимось більш докладно.

Якщо професійне самовизначення буде відбуватись із застосуванням малоєфективного, буденного, деструктивного, ірраціонального мислення – його кінцевий результат скоріш за все буде малоєфективним також. Похибки світосприйняття, закладені в звичні шаблони мислення людини, обов'язково призведуть до чергових ситуаційних дисбалансів і чергових життєвих та професійних криз.

Чи можливо відстежити такі можливі похибки мислення заздалегідь, під час супроводу професійного самовизначення молодої людини? Таке завдання було поставлено нами під час пілотного дослідження когнітивних компонентів прийняття людиною життєво-важливих рішень. Розроблена в результаті дослідження модель відображає найбільш яскраві тенденції у схемах мислення досліджуваних [3]. Компоновку виділених факторів у вигляді схеми базових установок сприйняття людиною себе й оточуючого світу, відображено на рисунку 2.

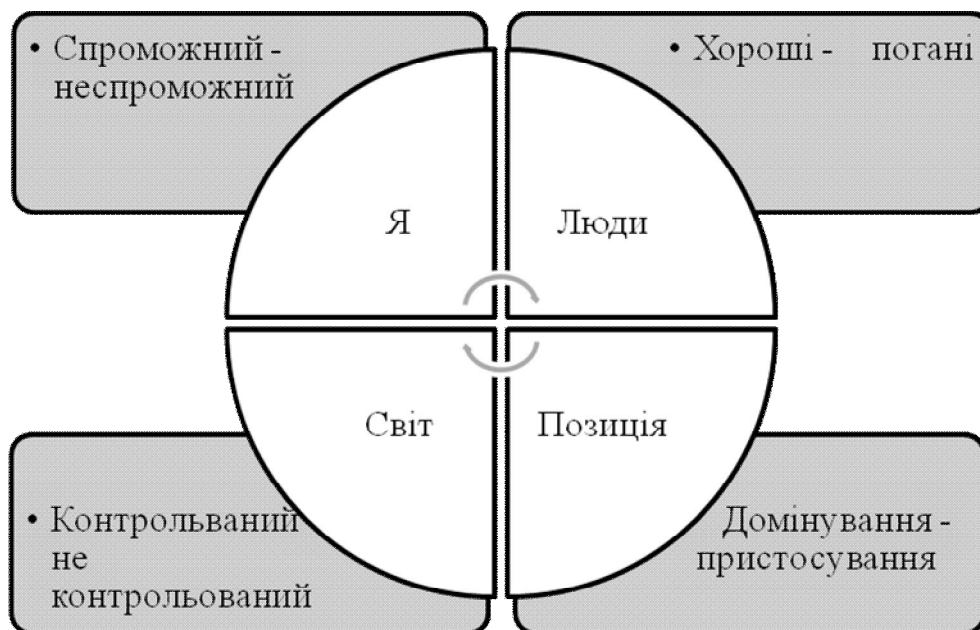

Рисунок 2 – Матриця ключових установок світосприйняття особистості

Як видно зі схеми, ключові установки світосприйняття особистості згідно з отриманою факторною моделлю стосуються самоствавлення та сприйняття самого себе як спроможного вирішувати життєві виклики або безсило перед ними (навчена беспорядність за М. Селігманом); ставлення до інших людей як до гарних або поганих; відчуття світу як контрольованого або такого, що не

піддається контролеві та персональному впливові і, нарешті, обрання у взаємодії зі світом та іншими людьми стратегій домінування, нав'язування або, навпаки, пристосування. Тобто, за кожним з чотирьох виділених напрямків світосприйняття особистості спостерігається наявність протилежних, дуальних тенденцій. Подолання такого дуального мислення дуже часто стає методом вирішення складної, парадоксальної ситуації.

Адже людина в різні періоди життя, в різних життєвих ситуаціях може відчувати себе і здатною вирішити наявний виклик, як може й перебувати в розгубленості й відчутті власної неспроможності. Інтеграцію, поєднання позицій власної спроможності або не спроможності вона може знайти через прийняття самої себе у будь яких якостях. Саме прийняття власного Я й буде тією центральною позицією, крапкою балансу, що надасть людині відчуття рівновагий дозволить їй більш зважено й тверезо поставитись до оточуючого світу. Якщо це стосуються інших людей – важливо навчитись толерантному ставленню до різних проявів людської натури. Щодо взаємодії зі світом в цілому – більш конструктивним вбачається відчуття власної єдності з ним. Така врівноважена особистісна позиція дозволить не конфліктувати з оточуючим середовищем, не намагатись підлаштуватися під нього, а мати власну впевнену точку зору, впевнену позицію, впевнену стратегію поведінки. Тобто знаходження балансу за чотирма параметрами взаємовідносин з собою та світом дозволить людині на практиці реалізувати формулу соціально-психологічного здоров'я та професійного успіху. Схематична така формула відображена на рисунку 3.

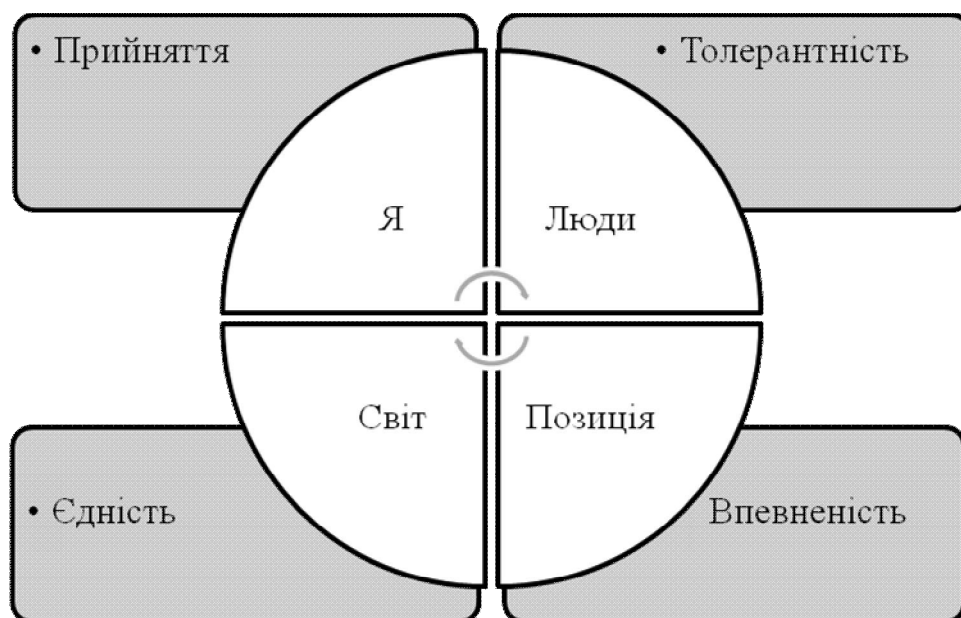

Рисунок 3 – Формула соціально-психологічно здоров'я та професійного успіху людини

Для того, щоб виявити ступінь готовності людини реалізувати таку формулу у власній життєвій ситуації взагалі й професійному самовизначенні зокрема, немає необхідності проходити довготривале тестування. Достатньо запропонувати заповнити невеличкий бланк експрес-діагностики ідентичності,

що наведений на рис. 4 (авторська розробка).

Параметри ідентичності		1-10	0	1-10	
1. Я (оцінка власної ефективності)	не спроможний				спроможний
2. Моє ставлення до себе	відторгнення				прийняття
3. Люди (емоційна оцінка)	погані				гарні
4. Моє ставлення до людей	категоричне				толерантне
5. Моя стратегія взаємодії	підкорення				тиск
6. Моя позиція (самовідчуття)	слабка				впевнена
7. Світ навколо мене	не контролюється				контролюється
8. Моя взаємодія зі світом	протистояння				єдність

Рисунок 4 – Бланк експрес-діагностики ідентичності

Не зважаючи на удавану простоту запропонованого методу та відносну швидкість заповнення бланку, результати такого експрес опитування можуть бути достатньо інформативними. Важливо акцентувати увагу на те, що сума обраних балів за кожним з виділених параметрів ідентичності в «лівому» та «правому» стовпчиках має дорівнювати 10. В ідеальному випадку оцінки параметрів, що подані під номерами 1, 3, 5, 7 мають бути збалансованими, з тяжінням до рівноваги – 4:6; 5:5; 6:4. Оцінки параметрів під номерами 2, 4, 6, 8 мають тяжіти до найвищих балів правого стовпчика (високі бали шкал «прийняття», «толерантність», «впевненість», «єдність»). Такий розподіл оцінок буде свідчити про збалансовану, «дорослу» позицію людини у її взаємодії з оточуючим світом. Наявність балансу у ставленні людини до самого себе та оточуючого світу дозволить їй зробити вибір – життєвий, професійний, тощо – більш усвідомлено, зважено й відповідально. Відсутність такого балансу – то вже є привід проаналізувати звичні для людини стратегії мислення і, як наслідок, стратегії взаємодії з оточуючим світом.

ВИСНОВКИ. Отже, навіть не володіючи спеціалізованими знаннями психолога-профорієнтатора, вчитель може допомогти своєму вихованцю краще зрозуміти самого себе, власні життєві пріоритети та похибки самоідентичності для більш зваженого професійного та життєвого вибору. Збір статистичного матеріалу з використання запропонованої експрес-методики, експериментування з різними варіантами її використання (самодіагностика в «сильній» та «слабкій» життєвих ситуаціях; порівняння результатів самодіагностика з відповідями «експертів», тобто людей, які добре знають респондента); обробка масиву даних із застосування математичної статистики для виявлення кількісних показників та загального підтвердження валідності методики – ці напрямки є подальшими завданнями нашого дослідження. Сподіваємось на співробітництво у

створенні та адаптації сучасних методик психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення з усіма зацікавленими особами та організаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кульневич С. В. Менеджмент професійного самоопределения: Учеб пособие / Кульневич С. В. – Воронеж, 1998. – 198 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ucchebauchenyh.narod.ru/>
2. Мерзлякова О. Л. / Методики професійного визначення / О. Мерзлякова, Г. Євдокимова – Київ: Шкільний світ, 2011. – 120 с.
3. Професійна орієнтація: підручник / [колектив авторів]; за ред. Ігнатович О. М. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 240 с.

PROBLEMS OF PSYCHODIAGNOSTIC SUPPORT BY A TEACHER OF PROFESSIONAL SELF- DETERMINATION OF SENIOR PUPILS

O. Merzliakova

Institute of Teacher Education and Adult Education

vul. Berlinskiyh. 9, Kyiv, 04060, Ukraine.

E-mail: olena.merzliakova@gmail.com

The article considers the problems of psycho-diagnostic support of professional self-determination of students by teacher. Special attention is rendered to the psychodiagnostics of thought patterns that promote or not promote for subjectivity of professional choices of person. The method for rapid diagnosis of key thought patterns proposed. The author proposes to classify the manifestations of senior pupils in the course of their professional self-determination by two parameters – the level of awareness of themselves and their life situation and activity level. As a result, we get four possible character – an infantile timeserver, a subordinate, a dreamer and a creator. Recommendations about advising of a teacher for representatives of these types about their career choices offered. The author also offers express method for determining of key positions of the identity of the senior pupil. Method allows to identify the presence or lack of balance in the understanding of the person about himself, about others, about his/her position in life and about interaction with the world in general. This understanding gives for the teacher a clue to how to enhance a subject position of a young person.

Key words: professional self-determination, psycho-diagnostics, thought patterns.

REFERENCES

1. Kulnevich, S. V. Management of professional self-determination: Studies manual / Kulnevich S.V. – Voronezh, 1998. –198 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ucchebauchenyh.narod.ru/>
2. Merzliakova, O. L. / Methods of professional determining / O. Merzliakova, G. Evdokimova – Kyiv.: School World, 2011. – 120 p.
3. Professional orientation: a textbook / [Authors]; eds. Ignatovych O.M. – Kirovograd: Imex-LTD, 2014. – 240 p.

Стаття надійшла 9.04.2015.